

بساطت و ترکیب مشتقات

در بستر

ادبیات علوم عقلی اسلامی

دکتر سید مصطفی محقق داماد

أما يكون بالمشتقات و المشتق و إن كان في اللفظ
مفرداً إلا أنّ «الناطق» معناه شيء له النطق فيكون
المعنى مركباً^۱.

یعنی: «اینکه در تعریف «امور» (بصورت جمع) آورده
است بخاطر آن است که در امر واحد ترتیب و چینش
معنی ندارد...»

مسئله‌ای که برای عده‌ای ایجاد مشکل نموده مبنی بر
اینکه این تعریف شامل فصل «بتنهایی» و یا «عرض خاص»
بتنهایی نمی‌گردد، چندان مشکلی نمی‌باشد؛ چرا که در
این موارد، اگر چه تعریف به مفردات است ولی اینگونه
مفردات از مشتقات محسوب‌اند و مشتقات هرچند در
لفظ مفردند ولی در معنی مرکبند. ناطق در معنی عبارت
است از چیزی دارای نطق».

همانطور که ملاحظه می‌شود مسئله از اینجا آغاز شده
که بیشک تعریف ماهیات انواع به فصول، از مسائل نظری
است، در حالیکه چنانچه در تعریف نظر، امور متعدده
گنجانده شود بیشک شامل آن نمی‌گردد چرا که «فصل»،
یک امر واحد و بسیط است که توضیح دهنده ماهیت
«نوع» می‌گردد. مثل آنکه گفته می‌شود: الإنسان ناطق.

قطب‌الدین رازی، راه حل مشکل را چنین دانسته که
فصول را مرکب محسوب نماید بدین معنی که مثلاً
«ناطق» که «فصل» انسان است در واقع بمعنای چیزی
دارای نطق است، پس تعریف شامل آن خواهد شد.

«میرسید شریف جرجانی» یکی از حاشیه نویسان بر
شرح «مطالع الانوار»، توجیه «قطب‌الدین رازی» را مورد
انتقاد قرار داده است. توضیح و بیان نقد محقق شریف

موضوع بساطت و ترکیب مشتقات، در ادبیات عقلی
اسلامی، منطق، فلسفه و علم اصول فقه، جایگاه قابل
توجهی دارد و در هر یک از این علوم بجهتی خاص، راه
یافته است. آنچه ذیلاً از نظر خوانندگان می‌گذرد گزارشی
از سیر جریان بحث و گفتگوهای انجام گرفته میان
صاحب‌نظران مربوط و نقد و بررسی آنهاست.

□ در منطق:

تا آنجا که تتبع ناقص نگارنده نشان می‌دهد اولین
کسی که این مسئله را مطرح کرده «قطب‌الدین رازی»
(متوفی به ۷۶۶ هـ) در شرح «مطالع الانوار» است؛ «مطالع
الانوار» کتابی است در منطق که توسط قاضی سراج‌الدین
محمود بن ابی بکر رموی (متوفی به ۶۸۹ هـ) تألیف یافته است.
اهل منطق در آغاز آثار خود، معرفت را به دو قسم اصلی
«بدیهی» و «نظری» تقسیم می‌کنند و برای هر یک تعریفی
ارائه می‌دهند. صاحب «مطالع الانوار» هم به پیروی از
همین رویه در تعریف نظر، چنین آورده است:

«انه ترتیب امور حاصله فی الذهن يتوسل بها
الی تحصیل غیر الحاصله».

یعنی: نظر، عبارت است از ترتیب امور حاصله در
ذهن که بواسطه آن به امور غیر حاصله می‌توان دست یافت.
قطب‌الدین رازی در شرح عبارت فوق، چنین آورده است:
«انما قال «امور» لأن الترتیب لا يتصور فی الأمر
الواحد...»

و الإشکال الذی استصعبه قوم من انه لا يشمل
التعريف بالفصل وحده او بالخاصه وحدها، فلیس
فی تلك الصعوبه فی شيء لأن التعريف بالمفردات

۱- شرح مطالع، ص ۸.